

บทคัดย่อ

รหัสโครงการ: RDG4/0027/2544

ชื่อโครงการ: วัฒนธรรมปลาและอาชีพประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

นักวิจัย: วรพล เองวานิช, อรวรรณ ชินราศรี, วิเชียร เองวานิช, นิตญา มนต์ไธสง

E-mail address: worapol.a@msu.ac.th

ระยะเวลาโครงการ: กรกฎาคม 2544 - มิถุนายน 2546

ลุ่มแม่น้ำชีเป็นพื้นที่ทางตอนกลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีพื้นที่ของลุ่มแม่น้ำทั้งสิ้น 55,100 ตารางกิโลเมตร ประกอบด้วยแม่น้ำสาขาหลักที่สำคัญ คือ แม่น้ำชี แม่น้ำพอง แม่น้ำป่า และแม่น้ำสาขา ประชาชนที่อาศัยอยู่ในลุ่มแม่น้ำชีส่วนใหญ่มีเชื้อสายลาว ที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี - กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ลักษณะการตั้งหมู่บ้านจะกระจายอยู่ทั่วทั้งลุ่มแม่น้ำ มีทั้งชุมชนที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ ลำน้ำสาขา หนองน้ำขนาดใหญ่ และพื้นที่ราบน้ำท่วมไม่ถึงซึ่งเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญ

ในยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพา ผู้คนที่อาศัยอยู่ในลุ่มแม่น้ำชีอาศัยทรัพยากรหลักในการดำรงชีพ 3 ชนิด คือ ข้าว ปลา และเกลือ ซึ่งทรัพยากรแต่ละชนิดในแต่ละชุมชนมีมากบ้างน้อยบ้างแตกต่างกันไป ตามลักษณะทางนิเวศวิทยาของพื้นที่ตั้งชุมชน ทรัพยากรปลาจะถูกนำมาใช้มากในชุมชนที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ แม่น้ำสาขาและหนองน้ำ ที่กระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วทั้งลุ่มแม่น้ำ ส่วนชุมชนที่ปลูกข้าวเป็นหลักมักสามารถหาทรัพยากรปลามาบริโภคได้เฉพาะในช่วงฤดูทำนาเท่านั้น แต่ในช่วงฤดูแล้งต้องเดินทางไกลไปหาปลายังแหล่งน้ำที่ไกลออกไปหรือนำข้าวไปแลกกับชุมชนที่จับปลา และเกลือมักมีกระจายตามแหล่งดินเค็มซึ่งมีมากในภูมิภาคนี้ ความแตกต่างของทรัพยากรนี้ ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนกันระหว่างชุมชนที่ต้องการทรัพยากรชนิดที่ตนขาดแคลน ปลาที่ถูกจับมาได้ในชุมชนประมงจะถูกนำมาใช้บริโภคภายในครัวเรือน และถูกแจกจ่ายไปยังญาติมิตรด้วยวิธีการแบ่งปัน ส่วนที่เหลือจะถนอมไว้กินในช่วงที่ขาดแคลน ส่งผลให้เกิดการเกื้อกูลของคนในสังคมทั้งในระดับครอบครัว หมู่บ้าน และชุมชน ในยุคนี้ชุมชนที่จับปลาเป็นหลักจะมีความสัมพันธ์กับปลาอย่างเป็นฤดูกาลในรอบปี ทั้งในช่วงฤดูน้ำแดง ฤดูน้ำขึ้น ฤดูน้ำลง และฤดูแล้ง ซึ่งปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของชาวประมงคือ ชนิดและขนาดของปลา และระดับของน้ำในแหล่งน้ำ เมื่อชาวประมงผ่านการจับปลามาเป็นเวลานานและได้เรียนรู้เกี่ยวกับปลา จากนั้นก็จะมีการพัฒนาเครื่องมือและวิธีการที่เหมาะสมสำหรับแหล่งน้ำที่ตนอาศัยจับปลามาตามลำดับ

เมื่อเข้าสู่ยุคทุนนิยมซึ่งเริ่มจากการเกิดขึ้นของตลาดมาตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2480 - 2500 ปลาจากเดิมซึ่งถูกให้ความหมายว่าเป็นอาหารที่ใช้ในการบริโภคและเป็นทรัพยากรหลัก

ของชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำ ได้ถูกเปลี่ยนเป็นสินค้าที่มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนโดยผ่านกลไกของตลาด ใครมีเงินก็สามารถมาซื้อไปบริโภคได้ ส่งผลทำให้ปลาจากชุมชนถูกนำเข้าสู่ตลาดเป็นจำนวนมาก เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจเป็นระบบทุนนิยมอย่างเต็มรูปแบบในปี พ.ศ. 2504 ต่อมาทรัพยากรปลาในแหล่งน้ำต่าง ๆ ได้ลดลงอย่างมาก โดยปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว คือ การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรอย่างต่อเนื่องทำให้ความต้องการทรัพยากรต่าง ๆ เพิ่มขึ้น เครื่องมือจับปลาที่ทันสมัยขึ้นและจับปลาได้ดีกว่าเครื่องมือที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม การสร้างสาธารณูปโภคโดยรัฐ เช่น ถนน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการนำปลาจากชุมชนเข้าสู่ตลาด โรงงานอุตสาหกรรมที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำที่มีการปล่อยของเสียลงสู่แหล่งน้ำ ส่งผลทำให้นิเวศน์ของแหล่งน้ำที่เหมาะสมกับปลาเปลี่ยนไป การสร้างเขื่อนหรือฝายต่าง ๆ ในโครงการของรัฐที่ส่งผลต่อการเดินทางของปลาจากแหล่งน้ำขนาดใหญ่ไปสู่แม่น้ำสาขา การใช้ปุ๋ยและสารเคมีที่มีผลทำให้ปลาอ่อนแอและง่ายต่อการเกิดโรคระบาด และการลดลงของป่าบุงป่าทามที่เป็นทั้งแหล่งของอาหารและแหล่งหลบซ่อนตามธรรมชาติ

เมื่อปลาลดจำนวนลงผู้ที่เคยประกอบอาชีพประมงก็เริ่มลดลง เนื่องจากจับปลาเพื่อขายได้เงินลดลงไม่พอกับค่าใช้จ่ายในครอบครัวที่เพิ่มขึ้น และขาดความมั่นคงในอาชีพเนื่องจากมีรายได้ไม่แน่นอน ประกอบกับมีการส่งเสริมและพัฒนาประเทศด้านอุตสาหกรรม ส่งผลทำให้มีการอพยพแรงงานจากชุมชนประมงเข้าสู่เมืองมากขึ้น เพราะอาชีพรับจ้างในเมืองมีรายได้ที่มั่นคงกว่า ทำให้วิถีชีวิตและความเข้มข้นของวัฒนธรรมปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำลดลง นอกจากนี้เมื่อปลาลดหายากขึ้นส่งผลให้ราคาปลาที่จับได้จากแหล่งน้ำธรรมชาติ มีราคาแพงกว่า อาหารพวกเนื้อ นม ไข่ ซึ่งเป็นอาหารที่เกิดจากระบบปศุสัตว์ขนาดใหญ่และมีราคาถูก ดังนั้นปลาที่ถูกจับได้ส่วนใหญ่จึงถูกขายเพื่อนำเงินมาใช้จ่ายหรือซื้ออาหารที่ถูกกว่าเหล่านี้มาบริโภคแทน

คำหลัก วัฒนธรรมปลา, อาชีพประมง, ลุ่มแม่น้ำชี

Abstract

Project Code: RDG4/0027/2001

Project Title: The Culture of Fish and the Fishery in Community of the Chi River Basin, Thailand.

Investigator: Aengwanich Wo.¹, Chinrasri O.¹, Aengwanich Wi.¹, Namatthisong N.¹

E-mail address: worapol.a@msu.ac.th

Project duration: July 2001 - June 2003

The Chi river basin is in the central part of Northeast Thailand with the total area about 55,200 square kilometers. The basin consists of its main rivers; the Chi river, the Nam Phong river, the Pao river, and their minor branches. The majority of the population in this area is Lao ethnicity, having migrated to northeast Thailand since the early stages of the Thonburi – Rattanakosin period. The basin area was widely settled, especially on the shores of the rivers and the basin reservoir as well as the plain area free from the flooding of the river, and becomes as the main area for producing rice and other agricultural crops.

This was a period when a subsistence economy and communal reliance were adequate for the people. The 3 main sources of economic income for the people of the Chi river basin were rice, fish, and salt. However, the local economies were different according to the geography and resources available in each area. Fish was plentiful for the people in the communities adjacent to the rivers and reservoir basin while the people living in the primarily agricultural regions found fish only during the cultivation season. These people went into other areas to find fish or exchanged their products with the waterside communities during the dry season. Salt was obtained from the salty soil found in the Northeastern region of Thailand where there are numerous underground salt deposits. The differences in the natural resources by community and lack of certain resources in each community created strong trade and product exchange.

The fishing communities found fish for daily sustenance and distributed the rest to their relatives and stored the rest for use as needed. This way of life

determined the social relationships for all levels of society and the social structure for the family, villages, and greater Chi river basin community. In this period, the fishing communities were involved with fishing in all seasons of the year. The main factors that determine the behavior of the fishermen are the type and size of the fish and the different water levels and water sources in each ecosystem. The fishing communities developed a high level of knowledge and experience in fishing and came to know more about the fish. This allowed them to develop fishing equipment and techniques appropriate to the different types of water habitats and fish.

During the B.E. period, 2480 – 2500 (1937 – 1957), a capitalist system was put in place, markets and trading centers were established. This redefined fish for the people where instead of being a resource of daily sustenance for the waterside communities, it became a capital good used for trading in the markets. The demand for fish and abundance of fish caused the markets to swell with a bounty of fish. Fish from many areas was subsequently depleted in the capitalist period, B.E. 2504 (1961). The major influences of these changes were population increase, which created the rising demand for resources. Modern fishing equipment was much more able than the local traditional equipment. Infrastructure and utilities such as roads provided by the government provided better transportation and shipping. Industrial factories released waste into the water sources. This changed the good condition of the environment for fish. Other utilities such as the dam also affected the migration routes of fish from the main rivers to the river branches. Chemicals and fertilizers caused a decrease in fish and weakness in the surviving fish. Reduction of wetland wood caused a reduction of refuges and food for fish as well. The reduction of fish in turn reduced the amount of fishermen because of the uncertain income. In the meantime, the industrial promotion and national development caused a higher migration of people in the fishing communities to the urban areas. The unique way of life and culture of the Chi river basin has faded with the fish. Moreover, the lower amount of fish and natural resources has caused a higher cost in fish than the cost of meat, milk,

and egg from the large scale of livestock system. Therefore, most fish caught by fishermen are sold to buy cheaper food products.

Keywords: Culture of fish, fishery, the Chi river basin